دیاری کردنی ئامراز
لە زمانی کوردیدا

دوای لێکۆڵینەوە بۆم دەرکەوت لە زمـانی کـوردیدا، بە تایبـەتی لە شـێـوەی کرمانجی خواروودا، بابەتی ئامرازو جۆرەکانی و کەرەسە جیاجیاکانی بەتەواوی روون نەکـراونەتەوەو، لەگـەڵ بابەتی تری وەک زیادەی وشــە دارێژ - Affix (پێشگرو پاشگر)و ئاوەڵفرمـان و نیشـانەو جێناو تێکەڵ کـراوەو، یا هەندێک جۆرە ئامراز فەرامۆش کراوە بۆیە هەڵدەگرێ لێی بکۆڵرێتەوەو کەم و کورتی یان کەم بکرێتەوە.

ئامانجی ئەم لێکۆڵینەوەیە، دیاری کردنی ئامرازە لە زمانی کوردیدا، کە لە رووی شێوەو واتاو سەربەخۆیی بوون و، دەوری ناو رستەو تایبەتییەکانیان و دوولایەنی بەکارهێنانیان دەگرێتەوە.

ئامراز:

لە زمـاندا، لە رووی کـارکـردن و بەکـارهێنانەوە، وەکـو ئامـێـرێک وایە کـە بە هۆیەوە شـتی جـۆربەجـۆری پێ ئەکرێ و بـۆ مەبەسـتی جـیاجـیاکـانی قـسـەکـردن بەکاردەهێنرێت، هەندێک جۆری بەشداری دارێشتن و پێکهاتنی وشە دەکەن و لە رسـتـەشـدا - دەوریان چالاکـەو بە بەشـێکی ئاخـاوتن دادەنرێن و واتـادارو بێ واتان.

ئامراز بە گشتی لە رووی بوونەوە، لە زمانی کوردیدا دوو جۆرن: وەک

١- ئامرازی بەستنەوەی کە (ئامرازی پەیوەندی ئامرازی لێکدەرو ئامرازی گەیەنەر دەگرێتەوە(١).

٢- ئامرازی نیازو مەبەست وەک ئەو ئامرازانەی مەبەستی تایبەتیان هەیە کە ئەمانەن:

١: ئامرازی سەرسوڕمان - ادوات التعجب

٢: ئامرازی بانگ کردن - ادوات النداء

٣: ئامرازی وەڵام (بۆ ئەرێ، بۆ نەرێ) - ادوات الاستجواب

٤: ئامرازی خۆزگە. - ادوات التمني

٥: ئامرازی گومان. - ادوات الشك

٦: ئامرازی بێجگە. - الاستثناء

٧: ئامرازی لێکچواندن. - ادوات التشبيه

٨: ئامرازی تەئکید. - ادوات التاءكيد

٩: ئامرازی مەرج. - ادوات الشرط

١٠: ئامرازی وریا کردنەوە (تنبیه) - ادوات التنبيه

١١: ئامرازی نەفی. - ادوات النفي.

١٢: ئامـرازی گـاڵتـەپێکردن سـەرزەنشت کـردن - ادوات الاسـتـهـزات والسخرية.

باسی دیاری کـردنی ئامرازو جـۆرەکـانی، پێـویسـتـە ناساندنی ئەو دوو جـۆرە ئامرازە بکەین تا بتوانین لە یەکترو لە بابەتی تر جیایان بکەینەوە بکەینەوە، ئەم لێکۆڵینەوەیە، تایبەتە بە (ئامرازی مەبەست)و جۆرەکانی و دەوری جیاجیان لە رستەدا(٢).

ئامـرازی مـەبەست: لە رووی واتاوە واتـادارو بێ واتـان و، هەر جـۆرەی بە

مەبەستی تایبەتی لەرستەدا بەکار دەهێنرێن و، کەرەسەی هەر جۆرە ئامرازێکیان بۆ تاکە مەبەستێک بە کاردەهێنرێت و، مەبەستی رستەکان لە رووی واتاوە، بۆلای خۆیان رادەکێشن و بەشێکی ئاخاوتن پێکدەهێنن.

پێش ئەوەی بێینە سەر روونکردنەوەی لایەنەکانی ئامراز، پێویستە جیاوازی نێوان ئامراز لەگەڵ ئەو بابەتانەی، کە بە هەڵە بە ئامراز دادەنرێن نیشان بدەین وەک:

جێناوو نیشانەو ئاوەڵفرمان، تا لە یەکتریان جیابکەینەوە.

جیاوازی ئامراز لەگەڵ جێناودا ئەوەیە، ئامراز وەکو ئامێرێک وایە، کە بە هۆیەوە بۆ مەبەستی جیاجیای قسەکردن بەکاردەهێنرێن و لە رووی واتاوە رەوتی تێکڕای رستە دەگۆڕێت و، پەیوەندی نێوان بەشەکانی رستە رێک دەخات، بەڵام هەرچی جێناوە لە جیاتی کەس و جێگای ناو دەگرێتەوەو، دەوری بەشە بنجێکانی ناو رستە دەبینێ، وەک بکەرو بەرکارو تەواوکەر. هەرچی نیشانەشە بۆ دروستبوونی تاکە مەبەستێک بەکاردەهێنرێن، وەکو (ان)ی نیشانەی کۆ، وشەی تاک دەکات بە کۆو، (ەکە، یەک) ناوی ناسراوو نەناسراو دروست دەکەن. ئاوەڵفرمانیش لە رستەدا، تەنها کار لە دیاری کردنی رووداوی فرمانی رستە، لە رووی شوێن و کات و هۆو رادەو چۆنیەتی دەکات، هەرچی زیادەی وشە داڕێژیشە، دەچێتە سەر مۆرفیم و کەرەسەو وشەی تر، وشەو مۆرفیمی تازە دادەڕێژێت وەک پێشگرو پاشگر.

دوای ئەم بەراورد کردنەی سەروە، دێینە سەر روونکردنەوەی یەکە یەکەی پیلانی داڕێشتنی لێکۆڵینەوەکەمان، لە بارەی ئامرازەوە، کە بەم جۆرەیە:

ئامرازی مەبەست لە رووی واتاوە دوو جۆرە:

١- ئامرازی واتادار: ئەو ئامرازانەن، کە جگە لە بوونی رواڵەتی سەربەخۆییان وەکو وشەیەکی فەرهەنگی واتا بەخشن و لە رستەدا دەوری جیاجیا دەبینن، وەک ئەم جۆرە ئامرازانە:

ئامرازی سەرسوڕمان، ئامرازی وەڵام، ئامرازی خۆزگە و گومان، ئامرازی لێکچواندن، ئامرازی مەرج، ئامرازی بێجگە (جگە)، ئامرازی بانگ کردن (بەشە واتادارەکەی)، ئامرازی گاڵتەپێکردن، ئامرازی وشیارکردنەوە.

٢- ئامرازی بێ واتا: ئەو ئامرازانەن کە واتای فەرهەنگییان نییەو لە رستەدا دەورو واتایان روون دەبێتەوە، وەک: ئامرازی بانگ کردن (بەشە بێ واتاکەی کە لە شێوەی پێتدان)، ئامرازی تەئکیدی (هەر)ی... دەربچێ ئەوانی تر دوو لایەنن.

ئامراز لە رووی سەربەخۆیی بوونەوە لە زمانی کوردیدا دوو جۆرن:

١: ئەو ئامرازە مەبەستانەی، کە رواڵەتی سەربەخۆیان هەیە: ئامرازی سەرسوڕمان، ئامرازی وەڵام، ئامرازی بانگ کردن (بەشە سەربەخۆکەی) ئامرازی خۆزگەو گومان، ئامرازی بێجگە، ئامرازی لێکچوواندن، ئامرازی گاڵتەپێکردن و سەرزەنشتکردن، ئامرازی ئاگادارکردنەوە.

٢: ئەو ئامرازانەی رواڵەتی سەربەخۆیان نییە: جۆرە ئامرازێکن لە رستەدا، ئەبێ وەکو کەرەسەو وشەیەکی زمانی کوردی هەست بەبوونیان ناکرێت، نموونە: ئامرازی بانگ کردن (ئەوانەی لە شێوەی پێتدان وەک (ە، ێ، ۆ، ینە) ئامرازی تەئکید ئامرازی (دەبا)ی لێ دەربچێ، ئەوانی تر، بۆ مەبەستی تریش شێوەیان بەکاردێت، وەک (با، هە، کە).

ئامرازی مەبەست لە رووی روالّەتی دروست بوونەوە، دووبەشن:

١: ئامرازی مەبەستی سادە: هەر جۆرەی، لە شوێنی خۆیدا، بە تەنها دەیان خەینە روو.

٢: ئامرازی مەبەستی نادە: بەهەمان شێوەی یەکەم لە شوێنی خۆیان دەیان خەینە روو.

ئامرازی مەبەست لە رووی بەکارهێنانەوە، لە زمانی کوردیدا هەندێکیان دەوری دوولایەنیان هەیە، بەوەی جگە لە دەورەکەی خۆیان، لە ئاخاوتندا، دەبنە جۆرە ئامرازێکی جیاواز لە خۆیان، وەک ئامرازی خۆزگەو گومان و لێکچواندن و تەئکید، دەبنە ئامرازی گەیەنەری رستەی ئالّۆزو لا رستەی شوێن کەوتوو (الجملة التابعة Suburdinate Clause لەناو رستەی ئالّۆزدا دروست دەکەن(٣).

تایبەتییەکانی ئامرازی مەبەست:

ئامراز بە هۆی تایبەتییەکانییەوە، لەو کەرەسانەی کە بە هەڵە بە ئامرازی دانراون جیادەبنەوە، وا لە خوارەوە دەست نیشانیان دەکەین.

١: هەندێکیان واتادارن و هەندێکی تریان بێ واتان و، مەگەر لە رستەدا نەبێ واتاو دەوریان نابێتەوە. (لەمە پێشەوە خستمانە روو).

٢: بە زۆری دەوری چالاکی رستە سازییان هەیەو، واتاو مەبەستی رستەکان بۆ لای خۆیان رادەکێشن و، بەو مەبەستەوە جۆری مەبەستی رستەکان دەست نیشان دەکرێن و، بەو مەبەستەوەش ناودەبرێن، وەک رستەی مەبەست خۆزگەو گومان، بانگ کردن و لێکچواندن ... هتاد ..

٣: بە پێچەوانەی ئامرازی بەستنەوەوە، هەندێک جۆری ئامرازی مەبەست،

وەک ئامرازی تەئکیدو، ئامرازی بێجگەو، ئامرازی بانگ کردن (شێوەی پیتەکەی) بەکەمی بەشداری دارێشتن و پێکهاتنی وشەو جۆرە ئامرازی تر دەکەن.

٤: لە رووی بوونیانەوە لە زمانەکەدا، بە زۆری سەربەخۆن و، یەک دوو جۆری نەبێ، نا سەربەخۆن و، لە رستەدا نەبێت شێوەو بوونیان هەست پێ ناکرێت.

٥: ئامراز بەگشتی و ئامرازی مەبەست بە تایبەتی لە رووی بەکارهێنانەوە. لە ئاخاوتندا وەکو ئامیرێک وان، کە بە هۆیانەوە مەبەستی ئاخاوتن دیاری دەکەن و، رستە بۆ مەبەستی جیاجیا رێکدەخەن.

دیاری کردنی جۆرەکانی ئامرازی مەبەست:

لێرەدا پێناسەی هەر جۆرە ئامرازێکی مەبەست، لەگەڵ کەرەسەو ئامرازەکانی هەر جۆرێکی دست نیشان دەکەین:

١: ئامرازی سەرسوڕمان (ادوات التعجب Interjection): ئەو ئامرازانەن، لە زماندا کە بۆ سەر سوڕماندن، لە کارو کردەوەی نا ئاسایی، لە شت و رووداوی خۆش و ناخۆش و سەیر بەکار دێن، بەبێ بەکارهێنانیان ئەم جۆرانەی لێ دیار کران و، وەک ئەم ئامرازانە. «پەکو، پەح تەح، ئۆف، ئاخ، ئای، وای، ئای ئای، ئۆی ئۆی، ئۆخ، ئۆخەی، ئۆخەیش، ئافەرین، هەیهۆ، دەیهۆ، هەی، هەو، ئەیەڕۆ..»

نموونە: پەکو! لەو مارە زلە.

ئاخ! لە دەست جەورو ستەمی زەمانە.

ئۆخەی! کوڕکەم بە سەلامەتی هاتەوە.

هەیهۆ! لەم حاڵ و ژیانە.

تایبەتییەکانی ئامرازی سەر سوڕمان:

١: لە کوێدا بەکارهات، پێویستە نیشانەی سەر سوڕمان بە شێوەی (!) لە دوای ئامرازە سەرسوڕمانەکەوە، لە نووسیندا بەکاربهێنرێت.

٢:بە زۆری لەگەڵ رستەی فرمانی ناتەواودا بەکاردێ وەک: ئای! لە تۆ، ئاخ لە دەست زەمانە! ئۆخەی! لەدەست ناخۆی رزگار بووین.

٣: لەگەڵ فرمانیشدا بەکاردەهێنرێن، وەک: ئاخ! ئەمجارەش دواکەوتین، ئۆخەی! هاتەوە، ئاخ! جارێکی تر رێکەوتی وامان بۆ هەڵناکەوێت.

٤: زۆر بەکەمی بەشداری داڕێشتنی وشە دەکەن وەک بە دووبارەکردنەوە، یان ئامرازی تری سەر سوڕمان، بە شێوەی لێکدراوی یا گرێ پێکدەهێنن، وەک ئاخ و ئۆف، ئای ئای، وەی وەی، ئۆی ئۆی.

جۆرەکانی ئامرازی سەر سوڕمان لە رووی بە کارهێنانەوە:

١: ئامرازی سەر سوڕمانی سەیر: وەک ئەها ، پەح، پەکو، پیاح، حەی، وەی، هەو، دەک (ئەک)، هەک، حەک، ئەبێ (ئەدی)، بەدی (بۆ وەڵامی پرسیاریش بەکاردێ وەک: بەدی هاتەوەا). بۆ، نموونە:

هەو! خۆ دوێنێ بە بووکی چوو.

هەک! چۆن رادەکات.

ئەها هات.

حەی لەم نموونانە.

٢: ئامرازی سەرسوڕمانی خۆشی: وەک: ئۆخەی، ئۆخەیش، ئافەرین، بەهبەه، ئۆی ئۆی، دۆی دۆی، (لە کاتی گۆرانی شای و هەڵپەڕکێدا، بەکاردێت)، ئای ئای، هەیهۆ، دەیهۆ.

٣: ئامرازی سەر سوڕمانی پەژارەو ناخۆشی: وەک ئاخ، ئۆخ، ئۆف. ئۆی، مخابن، وەیش، داخ، ئاخ داخ، داد، ئای ئای (دولایەنە بۆ خۆشی و ناخۆشی) هەی هۆ.

هەندێک جاریش ئامرازی (وەی وەی) بۆ دەربڕینی خۆش وشتی، سەیر بەکاردەهێنرێن، وەک: وەی وەی لە مانە!.

وەی وەی لەم شای و سەیرانە!.

نموونە لە رستەدا: – حەیف و مخابن بۆ قاسملوو!

– وەیش بۆ ئەو کوڕە ئازایە!

– دادو بێداد! لە دەس جەوری زەمانە.

هەیهۆ لەم شاییە خۆشە.

هەیهۆ لە دەس تۆ.

هەیهەی! چ هەراو مەزادێکە.

ئامرازی سەر سوڕمان لە رووی شێوەوە:

١- سادە: وەک هەموو ئامرازە تاکەکان: (پەح، پەکو، وەی، هەو، ئەک، پەح، پەکو، وەی، هەو، ئەک، بەدی، ئەدی، ئاخ، داخ، ئۆف، ئای، ئۆی، مخابن، داد، دەی).

٢: ئامرازی سەر سوڕمانی ناسادە: وەک:

ئۆخەی، ئۆخەیش،بەهبەه، ئۆی ئۆی، دۆی، ئاخ، داخ، ئاخ و ئۆف، وەیش، هەیهۆ، وەی وەی، هەیهەی، ئای (ئا + ی) وەی وەی.

ئامرازی سەرسوڕمان لە رووی واتاوە، زۆربەیان واتادارن و وەکو وشەیەکی سەربەخۆ واتاو بوونیان لە زمانەکەدا دیارە.

هەندێ جار، ئامرازی (ئا)ی وەڵام بەبێ پاشکۆی (ی) بە هۆی دەربڕینێکی

تایبەتێوە سەرسوڕمان دروست دەکات، وەک: ئا هات!

٢: ئامرازی وەڵام: (ادوات الاستجواب) ئەو ئامرازانەن، کە بۆ وەڵام دانەوەی پرسیار بە شێوەی ئەرێ و نەرێ بەکاردەهێنرێن و دوو جۆرن:

١- ئامرازی وەڵام بۆ دۆخی ئەرێ: وەک: بەڵێ، ئا، ئێ، ها، هۆو، هۆی، با، ئێ، ئێی، ئەدی، بەدی، نموونە:

بەڵێ هاتم، نەچووم، هۆو بەڵێ، هۆ ئازاد، هۆی بەڵێ. ئاخر.

٢- ئامرازی وەڵام بۆ دۆخی نەرێ: نەخێر، نە، نا، نە، نموونە:

نەخێر نایەم، نا نان ناخۆم، نە وازی ناکەم.

تایبەتییەکانی:

١- لەگەڵ زۆربەی جۆرەکانی فرماندا بەکاردەهێنرێن.

٢- هەر دوو جرۆرەکانی ئامرازی وەڵام لەگەڵ دۆخی فرمانی ئەرێ و نەرێ بەکاردێن.

٣- بە زۆری ئامرازی وەڵام لە رووی واتاو ناوەڕۆکیەوە، رستەی هەواڵی دروست دەکات، وەک ئاخر وایە (بەڵێ وایە)

٣- ئامرازی بانگ کردن: ئەو ئامرازانەن کە بە هۆیانەوە کردەی بانگ کردن ئەنجام دەدرێ و، بەپێی بوونیان لە زمانی کوردیدا، دەبن بە دوو بەشەوە:

١: بەشێکیان بە شێوەی وشەی تەواوو واتادارن (Free Morphem)، وەک: هۆ، هۆو، ئەرێ، ئەی، هێی، هێ، هەی، وەی، یا).

٢: بەشی دووەمیان بە شێوەی ئامرازی بێ واتان (Bound Particl)، وەک: ا- ئامرازی بانگ کردن بۆ کاتی نێر، وەک: ە، و: خاڵە، خاڵۆ، مامە، مامۆ کاکە، کاکۆ.

ب- ئامرازی بانگ کردن بۆ تاکی مێ، وەک: ێ: پورێ، کچێ، ژنێ.

ج- ئامرازی بانگ کردن بۆ کۆی نێرومێ، وەک: ینە، کوڕینە، کچینە، براینە.

ئەگەر وشە بانگ کراوەکە بە بزوێن کۆتایی بێت، ئەوا بزوێنی وشەکە خۆی دەبێتە ئامرازی بانگ کردن و ئامرازی بانگ کردنەکە لە ناو بزوێنی وشەکەدا دەتوێتەوە، وەک: برا، مامۆستا،..

دیاردەیەکی سەیر لە چۆنیەتی بەکارهێنانی ئامرازی بانگ کردن هەیە، ئەگەر هاتوو وشە بانگ کراوەکە، لێکدراوی نێر بێت، ئەوا ئامرازە لێکدەرەکەی کە (ە)یە بێجگە لە ئەرکی لێکدان، دەوری بانگ کردنی نێریش دەبینێ وەک: پیرەمێرد، پیرەپیاو.

لە ناوی لێکدراوی مێینەشدا ئامرازی لێکدرەی (ی) دەوری بانگ کردنی مێ دەبینێ، وەک:پیرێژن.

ئامرازی (ی)یش بە کەمی بەکاردێت، (وەک برای من، کوڕی من، کچی من، هەرچەندە، ئەمە لەبنەڕەتدا ئامرازی پەیوەندییە بۆ ئیزافەو ئەم، دەورەش لە بانگ کردندا دەبینێ.

جاری واش هەیە، نیشانەی ناسراوی دەوری بانگ کردن دەگێڕێ وەک:

کوڕە کە وەرە، کچەکە بڕۆ، پیاوەکە بۆ کوێ دەچێت.

ئامرازی بانگ کردن، لە رووی بوونەوە، لە زمانی کوردیدا ئەم جۆرانەی هەن، وەک:

١: ئامرازی بانگ کردنی مرۆڤ، وەک: هۆ، ئەرێ، ئەی.

٢: ئامرازی بانگ کردنی ئاژەڵ و پەلەوەڕ: ئۆحە، هۆش، یخە، هرە، تەس، گدی گدی، (هێشە)، هس (هسە)، پشە (پش پش)، چغ (چغە)، کوت کوت، کوچ کوچ، کس کس، جوو جوو.

ئامرازی بانگ کردن لە رووی شێوەوە:

١: سادە: هۆ، ئەرێ، ئەی، هۆش، یخە، هڕ، تەس، هێش، پشە، هس، چغ.

٢: ناسادە: هۆو، هرە، هسە، پشە (پش پش). کوت کوت، کوچ کوچ، جوو جوو.

تایبەتییەکانی ئامرازی بانگ کردن:

١: بە زۆری لەگەڵ رستەی فرماندار بەکار ئەهێنرێن، یاخود دەوری فرمان دەبینن لە رستەدا.

٢: ئامرازی بانگ کردن، بۆ بانگ کردنی گیان لەبەر بەکار دەهێنرێن چ مرۆڤ یا ئاژەڵ و پەلەوەر بێت.

٣: هەریەکەی لەم ئامرازانە، دەوری بەکارهێنانی تایبەتی دەبینێ، واتە هەر یەکەیان دیاری کراون کە بۆچی بەکاردەهێنرێن بۆ مرۆڤ بێت یا ئاژەڵ و پەلەوەر بێت.

نموونە لە رستەدا: هۆ ئارام وەرە.

- ئەرێ لەگەڵ تۆمە.
- هرە مەرە پیرە.
- کشە مامرە رەشە.
- گدی گدی کارە رەش.
- هسە مەرە کوریس.
- هش بزنە گەڕ.

تەس وا وەرە.

تەس مەرە گێژە.

٤: واتا دارو بێ واتان.

٥: لە رووی بوونەوە ئامرازی بانگ کردنی (ە، ێ، ی، ۆ، ینە)ی لێ دەرچێ ئەوانیتر سەربەخۆن و لە شێوەی وشەی واتادارو دادەنرێن.

٤- ئامرازی خۆزگە: ئەو ئامرازانەن، کە بە هۆیانەوە، ئاوات و خواستنی جێبەجێ کردنی کارێک دەکرێ کە لەمەو پێشەوە رووی بدایە، نموونە:

خۆزگە، بریا، کاشکی، ئاوات.

نموونە لە رستەدا: خۆزگە ئەم کچەم بخواستایە.

- بریا کۆماری مەهاباد نەڕوخایە.

تایبەتییەکانی ئامرازی خۆزگە:

١: بە زۆری لەگەڵ فرمانی رابردوو بەکار دەهێنرێن بە تایبەتی جۆری رابردووی بەردەوام و ئینشائی نزیک و دوور.

٢: زۆر بەکەمی لەگەڵ فرمانی رانەبردوو بەکاردێت و چونکە، خۆزگە و ئاوات بۆ دەربڕینی رووداوو کردنی کارێکە، کە لە رابردوودا بکرایەو ئێستا ئەنجامی کردن و نەکردنی روون بۆتەوە.

٣: ئامرازی خۆزگە، بە زۆری (خۆزگە، ئاوات). وەکو ناویش لە رستەو ئاخاوتنندا بەکار دەهێنرێن و دەورە جیاجیاکانی ناو، وەکو بکەرو بەرکاری راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ دەبینن، وەک:

- دیوانی خۆزگەو ئاواتم خوێندنەوە.
- خۆزگ زۆرە.
- هەر بە خۆزگەی تۆ نابێت.
- خۆزگەم دەخواست لەگەڵم بوایە.
- ئاواتم زۆرە.
- ئیش کردن بە ئاوات نابێت.

– خۆزگە هیچمان بۆ ناکات.

٤: ئامرازی خۆزگە دەوری ئاوەڵفرمانی چۆنیەتی دەبینێت، وەک:

بە خۆزگەی تۆنابێ بە هیچ.

٥: لە رووی واتاو بوونیانەوە لە زمانی کوردیدا وشەیەکی سەربەخۆن.

٦: دەوری داڕشتنی وشەیان نییە، چونکە ئامرازی رستە سازین.

ئامرازی گومان:

ئەو ئامـرازانەن بە هۆیانەوە، گـومـان لە بەئەنجـامـدان و جـێـبـەجێ کـردنی کارێک، لە روودان و روونەدانی دەکرێت.

نموونە: (بەڵکو، بەشکو، ئەشێ، بشێ، لەوانەیە، ئەبێ ئەگەر، گەر، رەنگە، ئەگونجێ، ناگونجێ، سا).

نموونە: لە رستەدا: – ئەبێ بێت بۆ سەر ئیشەکەی.

– سا وەرە لام خوا کەریمە.

– ئەشێ ببێت بە سەرکردەی گەل.

– لەوانەیە هاتبێت بۆ بازاڕ.

– بەشکو لە تاقی کردنەوە، دەردەچێت.

تایبەتییەکانی ئامرازی گومان:

١: لەگەڵ جۆرەکانی فرمانی رابردوودا بەکاردێت، تەنها رابردووی بەردەوام نەبێت.

٢: لەگەڵ فرمانی رابردوو، رانەبردووی ئیلزامیدا بەکاردێت.

٣: لەگەڵ دۆخی فرمانی نەرێدا بەکاردێن.

٤: لە رووی واتاو بوونیانەوە لە زمانەکەدا، سەربەخۆن و هەست بە بوونیان

دەکرێ.

٥: لە رووی شێوەی دروستبوونیانەوە، ئامرازی (ئەگەر، ئەبێ) ناسادەن و ئەوانی تر، وەک: (بەڵکو، بەشکو، ئەشێ، بشێ، لەوانەیە)، سادەن.

٦: ئامرازی (ئەبێ) کە خۆی فرمانە، ئەگەر لەگەڵ فرمانی تری ئیلزامیدا بەکار هات ئەوا دەبێتە ئامرازی گومان، وەک: ئەبێ بێت لەگەڵمانا.

٦– ئامرازی لێکچواندن: (اداة التشبیه)

ئەو ئامرازانەن، کە بۆ لێکچواندنی دوو ناوو راناو کردەوە بەکار دەهێنرێن کە لە سیفەت و خاسیەت و کردەوەیەدا، لێکدەچوینرێ و نزیکایەتی پیشان ئەدەن یا وەک یەکن.

ئامرازی لێکچواندن ئەمانەن: (وەک، وەک یەک. ئەڵێی، ئەڵەی، عەینەن، کوت و مت، هەروەکو، ئەمنی ...)

نموونە لە رستەدا: ئاڤێستا وەک زەردەشت زیرەکە.

– ئەوەندە ئازایە ئەڵێی شێرە.

– ئاریان کت و مت دایکێتی.

– ئەمنی بە رازە.

شێوەی پێکهاتنی ئامرازی لێکچواندن:

١: سادە: وەک ئەم ئامرازانە: وەک، عەینەن، ئەمنی.

٢: ناسادە: وەک: (ئەڵێی ئەڵەی، کوت ومت.

تایبەتییەکانی ئامرازی لێکچواندن:

١: لەگەڵ زۆربەی جۆرەکانی فرماندا بەکاردێن وەک، رابردوو، رانەبردوو داخوازی ئیلزامی و ئینشائی.

– وەک ئەو هات.

– وەک یەک دەڕۆنە رێگاوە.

– وەک ئەو نان بخۆ.

– ئەڵێی بچم بۆ لای براکەم.

– کوت ومت وابوایە چاک بوو.

٢: لە رووی بوون و واتایانەوە، واتادارو سەربەخۆن.

٣: لەگەڵ رستەی بێ فرمانیشدا، لە بەراورد کردنی دوو کەس، یا دوو سیفەت بەکاردەهێنرێن، وەک:

– تۆ وەک منیت.

– ئالآ عەینەن باوکێتی.

– کەرکوک کوت و مت کرماشانە.

٤: لێکچواندنی ئامرازی (ئەڵێی، عەینەن، کوت ومت) لە ئامرازەکانی تر بە هێزترە، واتە لە بەراورد کردنی دوو لایەندا تەواو وەکو یەکیان پیشان دەدەن و جیاوازیان نابێت.

٧:ئامرازی بێجگە: (ادوات الاستثناء)

ئەو ئامرازانەن کە ناوو راناو لە روودان و روونەدانی رووداوی ناو رستەدا دادەبڕن واتە لە بەشدار بوون و بەشدار نەبوونیدا.

ئامرازی بێجگە ئەمانەن: بێجگە، جگە، بێجگەلە، جگە لە، بێ، بەبێ، تەنیا، تەنها، بەس، وێڕای، باوە جوو.

شێوەی پێکهاتنیان: ١: سادە: وەک: جگە، بێ، تەنیا، بەس، وێڕای.

٢: ناسادە: وەک: بێجگە، جگە لە، بێجگە لە، بەبێ.

نموونە لەرستەدا: – بێ تو هاتمەوە.

– بێجگە لە دیدار کەس نەهات.

– تەنها مەهاباد خۆشە.

– بەس هاوڕێکەی من هاتەوە.

– من بەبێ (بێ) تۆ هەڵناکەم.

– جگە لە ئاکۆ کەسم خۆشناوێ.

– وێڕای منداڵە زیرەکیشە.

– باوە جو مناڵیشە زیرەکە.

تایبەتییەکانی ئامرازی بێجگە:

١: ئامرازی بێجگ لە رستەی ئەرێ و نەرێشدا بەکاردێن.

٢: لەگەڵ زۆربەی جۆرەکانی فرماندا بەکاردەهێنرێن.

٣: لە رووی بوون و واتایانەوە، سەربەخۆو واتادارن و، بە ئاسانی لە کەرەسەکانی تری زمان جیا دەکرێنەوە.

٨: ئامرازی نەرێ: (ادوات النفي)

جۆرە ئامرازێکن، لە شێوەی وشەی سەربەخۆدان و، تەئکیدی روودانی فرمانی دەخەنە دۆخی روونەدانەوە، ئەمانەن: هەرگیز، قەت، هەرگیزاو هەرگیز.

شێوەی پێکهاتنیان: ١: سادە، وەک هەرگیز، قەت.

٢: ناسادە، وەک: هەرگیزاو هەرگیز.

– نموونە لەرستەدا: هەرگیز لە خۆمی دوور ناخەمەوە.

– هەرگیزاو هەرگیز دێیەکەم لە بیر ناکەم.

– قەت بەقسەی ناکەم.

تایبەتێتی ئامرازی نەرێ:

١: لە رووی بوونەوە سەربەخۆو واتادارن.

٢: بە زۆری لەگەڵ ئاوەڵفرمانی (نە، نا، بێ، مە)ی نەرێ بەکاردەهێنرێ.

٣: جیاوازیان لەگەڵ ئاوەڵفرمانی نەرێدا، ئەمان واتادارو لە شێوەی وشەی سەربەخۆن، هەرچی ئاوڵفرمانی نەرێیە، ئەگەر لە رووی بوونەوە لە زمانەکەدا سەربەخۆن بەڵام بێ واتان و لە شێوەی مۆرفیمی بەندن.

٤: وەکو جۆرەکانی تری ئامرازی مەبەست بە چەند ئامرازێک یەک مەبەستی بەکارهێنان دەگەیەنن وەک (هەرگیز، هەرگیزاو هەرگیز، قەت) هەموویان مەبەستی نەرێ دەبەخشن.

٩: ئامرازی تەئکید:

ئەو ئامرازانەن بۆ تەئکیدی روودان و روونەدانی ئەنجامدانی کارو کردەوەیەک لەلایەن قسەکەرەوە لە ئاخاوتندا بەکار دەهێنرێن. وەک ئەم ئامرازانەن: (با، دەبا، دە، دەی، کە، هەر، وا، دەسا، جا)

شێوەی پێکهاتن:

١: سادە: وەک: با، کە، دە، هەر، جا.

٢: ناسادە: وەک: دەبا، دەی، دەسا، سا، (دوو لایەنە، چونکە بۆ گومانیش بەکاردێت و واتای (ئەگەر) ئەبەخشێت.

نموونە: – با برۆین.

– دەبا بۆ خۆیان بڵێن. ـــــ ئەمە کەی کوردیە!

– هەر دەنووسم.

– سا وەرە پێت بڵێم.

– با برۆشتایە.

– هەر هاتووە قسە بکات.

جا وەرە لەگەڵما.

– دەسا وایە.

تایبەتێتی ئامرازی تەئکید:

١:لە رووی بوونەوە، بە زۆری سەربەخۆنین، چونکە ئامرازی دوو لایەنن واتە دەوری جۆرە ئامرازی تری وەک (وەڵام، هاندان، گەیەنەر..) دەبینن.

٢: ئەگەر ئامرازی (با) بچێتە سەر فرمانی رابردوو، رانەبردوو، دەبێتە وەڵامیش وەک: (با هاتم، با دەچین) بەڵام لەگەڵ کاتی فرمانی تردا دەبێتە تەئکید وەک: با برۆین، با بچونایە، با بچن، ...

٣: وەکو ئامرازی تەئکید لەگەڵ جۆرەکانی فرمانی رانەبردوو، رابردوو، ئیلزامی و ئینشائی بەکاردەهێنرێن.

٤: ئامرازی (دە) وەکو تەئکید، لەگەڵ فرمانی رانەبردوو بەکار نایەت، چونکە ئەم جۆرە فرمانە، خۆیان نیشانەکەیان بریتییە لە (دە)ی بەردەوامی، کە هەمان شێوەی هەیە، هەروەها لەگەڵ فرمانی ئیلزامی و ئینشائی بەکار نایەت، ئەم ئامرازە لەگەڵ ئامرازی (با)ی تەئکید، زۆر چالاکە لە بەکارهێناندا، وەک دەبا بچین، دەبا بێت، دەبا برۆیشتایە.

٥: ئامرازی (هەر) بە زۆری بۆ تەئکید بەکاردێت.

٦: ئامرازی (هەر)ی تەئکید لە دروست بوون و داڕێشتنی وشەدا دەور

دبینێ، وەک: (هەردەم، هەرچۆن، هەرجار، هەرکە، ...)

٧" بە زۆری بێ واتان، وەک (دە، کــە، دەبا)و ئەوانی تر وەک: (با، دەی، هەر) واتادارن.

١٠: ئامرازی مەرج: (ادوات الشرط)

ئەو ئامـرازانەن رووداوو کارو کـردەوەیەک، بە رووداني ترەوە دەبەستـێت، یا رووداني رووداوێک، بە هۆی ئەم ئامرازانەوە مەرج دەبێت بۆ رووداني تر.

ئامرازی مەرج ئەمانەن: (ئەگەر، مەرج بێ، مەرجە، شەرت بێ، شەرتە، تا، هەتا).

نموونە لە رستەدا:- ئەگەر هات بۆ ماڵمان پێی دەڵێم.

- مەرج بێ لە قسەت دەرنەچم.
- شەرت بێ لە داخت تەرکی دنیا کەم.

مەرجە ئیتر وانەکەم.

- هەتا نەیەیت پێت ناڵێم.

ئامرازی مەرج لە رووی شێوەوە: دوو جۆرن:

١: سادە وەک: گەر. تا.

٢: ناسادە، وەک: ئەگەر، مەرجە، مەرج بێ، شەرتە، شەرت بێ، هەتا.

تایبەتییەکانی ئامرازی مەرج:

١: لە رووی واتاوە، هەموویان واتادارن.

٢: لە رووی بوونەوە سەربەخۆن و بە ئاسانی هەست بە بوونیان دەکرێت.

٣: دەوری دوو لایەنیـیـان هەیە، چونکە دەبنە ئامـرازی گـەیـەنەری رستـەی

ئاڵۆزیش.

٤: بوونیـان لە رستـەدا وەکـو ئامـرازی مـەرج بەکـار دێن و رستـەی وەڵامی مەرجیش بە دوایاندا دێت.

١١: ئامرازی ئاگاداری و وریا کردنەوە:

ئەو ئامـرازانەن، کە بۆ وریا کردنەوەو ئاگـادار کردنەوەی کـەس و گیـاندار لە رووداوو کارو کردەوەیەک بەکار دەهێنرێن، وەک ئەم ئامرازانە:

(ئەها، ئەه، ئادەی، هی، هەی، وا، ئەوا ئەمانە دوو لایەنن)

نموونە: ئەها لە ترسا رای کرد.

- ئادەی وەرە بۆ ئێرە.
- ئەه ئەوە هات.
- هێی برا ئەمە وا نابێت.
- کوڕە وا هاتن بۆ ئێرە.

لە رووی شێوەوە: دوو جۆرن:

١: سادە، وەک: ئەه، ئەها.

٢: ناسادە، وەک: هێی، ئادەی.

٣: هەندێکیان بۆ سووکاتی و نزمی کەس بەکاردێن وەک (هێی).

٤: ئامـرازی ئاگـادار کردنەوەی ((ئادەی) بە زۆری لەگـەڵ فرمـانی داخـوازی بەکاردەهێنرێن، وەک: ئادەی راکە، ئادەی وەرە، ئادەی بخوێنە، ئەوانی تر لەگەڵ زۆربەی دەمەکانی فرماندا بەکار دەهێنرێن.

١٢: ئامرازی سەرزەنشت کردن و گاڵتەپێکردن:

ئەم ئامرازانە بۆ گاڵتەپێکردن و سەرزەنشت کردنی کەسێک، لەلایەن قسەکەرو بەرامبەرەکەیەوە بەکار دەهێنرێت، بۆ مەبەستی تەوس وەک ئەم نموونانە: (شیڕ، چش(٤)، تف، هەی هەی، دۆیها، دەیها، تۆبها، دەیهۆ، جرت، جرت و فرت، پف).

ئامرازی سەرزەنشت لە رووی شێوەوە:

١: سادە، وەک: شیڕ، چش، ترحێو، فرت، زەڕ.

٢: ناسادە، وەک: هەی هەی، دۆیها، دەیها، تۆبها، دەیهۆ).

نموونەیان لە رستەدا: - شیڕ تۆ ئیش بکەیت.

- چش کە رۆیشت.
- ترحێو دیسان هاتەوە.
- دەیها کەس بەکەس نییە.
- پف لەم دەم و چاوە.
- زەڕ هەی کەرە.
- جرت و فرت دێن و دەچن.
- جرت بڕۆ، فرت وەرە.
- دەیها دێنەوە بۆ ماڵ.
- هەی هەی کارێک تۆ بیکەیت.
- جرت و فرت بە یەکا دێن هیچ ناکەن.

تایبەتییەکانیان:

١: لەگەڵ زۆربەی دەمەکانی فرماندا بە بەکاردەهێنرێن.

٢: بە زۆری وەکو وشەیەکی واتادارو سەربەخۆ، لە زمانی کوردیدا

بەکاردەهێنرێن.

٣: بە زۆری بۆ مەبەستی گاڵتە پێکردن و سوک کردنی کارێک، لە لایەن یەکێکەوە کرابێت بەکاردەهێنرێن.

٤: هەموو ئامرازەکانی بە زۆری بۆ یەک مەبەست بە کاردێن، ئەویش گاڵتە پێکردنە.

٥: هەندێکیان وەک (هەیهەی، ...) بە مەبەستی تریش بەکار دەهێنرێن وەک بۆ سەر سوڕمان: هەیهەی لەو شایی و هەڵپەڕکێیە.

ئەنجامی لێکۆڵینەوە

١: ئامراز بەو وشەو کەرەسانە ئەوترێن، وەکو ئامێرێک وان بە هۆیانەوە لە ناو زمانەکەدا کاری ئاخاوتنی جۆر بە جۆری پێ ئەنجام ئەدرێت.

٢: ئامرازی مەبەست چەند جۆرێکە، هەر جۆرەی لە چەند ئامرازێک پێکهاتووە، کە بە هەموویانەوە یەک مەبەستی ئاخاوتن پێکدێنن: وەک: لێکچوون، وەڵام، سەر سوڕمان، بانگ کردن، بێجگە، تەئکید، بە کاردێن.

٣: زیادەی وشە دارێژو نیشانەو جێناو، بە ئامراز دانانرێن.

٤: ئامراز بە پێی ئەو ئەرکەی دەیبینن، دەکرێن بە دوو بەشی وەک: ئامرازی بەستنەوەو ئامرازی مەبەست، کە یەکەمیان دەوری وشە سازی و رستە سازی دەبینێت، بەڵام دووەمیان بەزۆری دەوری رستە سازی دەبینێ.

٥: هەر ئامرازێکی بەستنەوە، دەوری جیا جیای رستە سازی دەبینێ و بە پێی شوێنیان لەناو دەورەکانیان دەگۆڕێت، هەرچی ئامرازی مەبەستە تەنها یەک مەبەست بەکاردێن وەک بۆ لێکچواندن.

٦: ئامرازی مەبەست، جاری واهەیە هەندێک جۆریان ئەرکی دوو - لایەنی بەکارهێنانیان هەیە، وەک ئەوەی دەبنە دوو جۆرە ئامراز، وەک بانگ کردن بۆ

وەڵام، یا بۆ وریاکردنەوەش بەکاردێن، یا ئامرازی سەر سوڕمان دەبنە ئامرازی گاڵتە پێکردن. یا ئامرازی خۆزگەو گومان دەبنە ئامرازی لێکدەر.

٧: هەندێک جۆری ئامرازی مەبەست وەک خۆزگەو گومان و لێکچوون ... هەن دەوری ئامرازی بەستنەوە دەبینن لە رستەدا، بەڵام هەر دەوری خۆیان ناگۆڕن ئەم تایبەتییەی ئامرازی مەبەست لە جۆرەکانی بەستنەوە جیا دەکاتەوە.

٨: بەپێی ئەوەی ئامراز لە زمانی کوردیدا، لە رووی تایبەتێتی بەکارهێنانیەوە وەک: لە خاڵی چوارەمی ئەم ئەنجامانەدا، کران بە دوو جۆری جیاواز لە یەکترەوە، بۆیە بەشەکانی ئاخاوتنیش پێویستە بە تەواوی دیاری بکرێن، هەروەکو لەمەو پێشەوە، بە ناتەواوی دانراون، ئەمجا دەست نیشان کردنی ئەو بەشانە، لەسەر بنەرەتێک دەبێت، کە هەر یەکەیان لە زمانەکەدا، لە رووی دەوری سەربەخۆیی کارکردنیان، جیاواز بێت لەوی تریان و، تایبەتێتی خۆیان هەبن وەک ئەم بەشانە:

١: ناو.

٢: راناو.

٣: ئاوەڵناو.

٤: فرمان.

٥: ئاوەڵفرمان.

٦: ئامرازی پەیوەندی.

٧: ئامرازی لێکدەر.

٨: ئامرازی گەیەنەر.

٩: ئامرازی نیازو مەبەست.

دابەشکردنی ئامرازو جۆرەکانی لە زمانی کوردیدا

ئامرازی بەستنەوە:

١: ئامرازی پەیوەندی ٢: ئامرازی لێکدەر ٣: ئامرازی گەیەنەر

ئامرازی نیازو مەبەست:

١: ئامرازی بانگ کردن.

٢: ئامرازی گومان.

٣: ئامرازی بێجگە.

٤: ئامرازی لێکچواندن.

٥: ئامرازی تەئکید.

٦: ئامرازی مەرج.

٧: ئامرازی وریا کردنەوە.

٨: ئامرازی نەرێ (نەفی).

٩: ئامرازی خۆزگە.

١٠: ئامرازی وەڵام.

١١: ئامرازی سەر سوڕمان.

١٢: ئامرازی گاڵتەپێکردن.

پەراوێز:

١- بڕوانە: ا- سالّەح پشدەری، کورتەیەک لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا ١٩٨٥، ل٦٠، جۆرەکانی دووەمی روون کردۆتەوە.

٢- جۆری یەکەمیان کە (ئامرازی بەستنەوەیە)، لێرەدا لێی نادوێین، چونکە بابەتی لێکۆڵینەوەی نامەیەکی دکتۆرایەو، ئەم بابەتەو جۆرەکانی تیادا روونکراوەتەوە، بڕوانە: رفیق محەمەد محێدین شوانی سەرچاوەی پێشوو (ا، ب).

٣:بڕوانە: رەفیق محەمەد محێدین شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ب.

٤: بۆ سەرسوڕمان بەکار نایەت، وەکو تۆفیق وەهبی لە لاپەڕە (٢٩)ی فەرهەنگەکەیدا وایداناوە، هەروەها نوری عەلی ئەمین لە لاپەڕە (١٥٢)ی ڕێزمانی کوردی بە هەمان شت دایناوە، راستییەکەی هەڵەیە چونکە بۆ توڕەبوون و گاڵتە پێکردنن.

سەرچاوەکان:

١- د. ئەو رەحمانی حاجی مارف، جێناو، بەغدا، ١٩٨٧.

٢- رەفیق محەمەد محێدین، ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی پەروەردەی ئیبن روشد زانکۆی بە غدا، ١٩٩٧.

٣- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

٤- سالّەح حوسێن پشدەری، کورتەیەک لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥.

٥- ک. ک. کورد ویێیف، ڕێزمانی کوردی، وەرگێڕانی د. کوردستان موکریانی، هەولێر ١٩٨٤.

٦- نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی سلێمانی، ١٩٦٠.

٧- د. وریا عومەر ئەمین، ئامرازەکانی بەستن، رۆژی کوردستان، ژ (٦٧)، بەغدا ١٩٨٤، ل ٢٨- ٣١.

٨- نیعمەت عەلی سایە، ناوو راناو لە زاری کەلهوڕیدا، رۆشنبیری نوێ، ژ (١١٦) بەغدا، ١٩٨٧، ل ٩٣-١٠٠.